

EGYETEMES ÉRTÉKEK A NÉMET PROTESTÁNS VÁLSÁGBAN

ÖSSZEL, amikor e sorokat írjuk, már több mint negyed-éve tart az az állapot, hogy a másfél éve húzódó német protestáns egyházi válság bonyodalmi elvonattak a nyilvánosság elől. A birodalmi kormány, állami érdekre hivatkozva, egyszerűen eltiltotta a válsággal kapcsolatos kérdések bármiféle nyilvános tárgyalását. Az evangélikus egyház birodalmi püspöke pedig az egyházi sajtót vetette szigorú rendszabályok alá. Az események figyelemmel kísérését ez mindenestre megnehezíti, kivált a külföld számára. De az események mögött álló eszmei frontok már jóval ez energikus rendelkezések előtt végleg kibontakoztak és felvonultak egymással szemközt. A további fejlemények tehát csak egyes eseményekben, a válság folyamatának egyes, előre kiszámíthatatlan drámai fordulataiban — vagy ellenkezőleg, kényszerű ellaposodásában — hozhatnak meglepetéseket. Az egymással szembenálló eszmei frontok összetétele és erőviszonyai belátható időn belül nem fognak megváltozni.

Delattre Péter jezsuita atya kitűnő tanulmánya¹ — mely körülbelül a májusig történeteket foglalja össze — nemcsak elsőrangú tájékozottságra valló, hű és pontos krónikája a német „evangélikus egyház tragédiájának“, hanem ezekről az eszmei frontokról is pompásan tájékoztat. Magasrendű elfogulatlansága nem csupán abban nyilvánkozik meg, hogy az egyes eseményeknek és jelenségeknek a saját vallási álláspontjáról való értékelésétől a legtöbb helyt előkelően tartózkodik — elsősorban beszámolót akarván adni és nem bírálatot. Hanem még szebb jele ennek az elfogulatlanságnak az, hogy a jézus-társasági író a protestáns egyházi élet gyötrelmes belső vívódásait mesterkéletlen és leplezetlen rokonszenvvel és szerető részvétellel nézi. Ez Delattre atyának egyfelől nemes keresztyén testvéri érzéséből fakad, másfelől pedig annak világos meglátásából, hogy a német evangélikus egyház tragikus sorsában nemcsak egy vallásfelekezeti jutott az örvény szélére, hanem magának a keresztyénségnek egyetemes értékei forognak veszélyben. A Nyugat két nagy keresztyén életformája, a katolicizmus és a protestantizmus még sohasem kellett, hogy annyira érezzék sorsközösségüket és egymásrataltságukat, mint a mai Németország gigantikus szellemi válságában.

¹ La tragédie de l'église évangélique. Extrait de la Nouvelle Revue Théologique 1934. Tournai-Paris, 65 lap.

Hadd egészítsük ki a Delattre atya kiváló megállapításait a magunk megfigyeléseivel, röviden rámutatva azokra a legfőbb pontokra, ahol szerintünk a német protestáns válság jelentősége egyetemes keresztyén problémává tágul.

Már maga az alapkérdés ilyen. Alapjában ugyanis a német protestáns válság nem egyéb, mint szélsőséges kiéleződése annak a kérdésnek, amely áthúzódik a keresztyénség egész történetén: az egyház és az állam, az egyház és a nemzet, az egyház és a nép viszonyának. Ez a kérdés, amint tudjuk, a történet folyamán rendkívül sokféle alakot öltött s a részletekben úgy katolikus, mint protestáns részről többféle érdekes megoldási kísérletet hívott elő. De legmélyebb lényegében a mostani német válság állítja elénk. Itt ugyanis nem kevesebbről van szó, mint erről: összefér-e az állami, nemzeti, népi életnek akár katolikus, akár protestáns keresztyéni felfogás a „totális” állam, nemzet, nép amaz igényével, amellyel önmaga számára követel abszolút, transzcendens, metafizikai értékelést s ebből következő vallásos kultuszt. Erre a követelésre nemmel felelni közös és egyetemes keresztyén érdek. Ezért a katolicizmus azt az evangélikus egyházi irányt, amely hangoztatja és tettekkel is bizonyítja minden világi dologban a föltétlen államhűséget, de a lélek örökkévaló dolgai-ban nem ismeri el azt, tehát vallásos tiszteletben nem kívánja részé-síteni az államot és így a nemzeti, népi, faji misztikát sem vállalja: csak rokonszenvvel nézheti.

Már pedig a német evangélikus egyház egy értékes kisebbsége ezért ment ellenzékbe és ezért lépett a mártírium útjára. A nacionál-szocialista eszmevilágnak vallási téren is föltétlenül behódolt evan-gélikus egyházi többség nem igazságosan vádolja ezt a kisebbséget ellenforradalmársággal és reakciós politikai törekvéssel. Amint arra Delattre atya is jól rámutat: az egyházi ellenzék tagjai és vezetői nagy részükben politikai álláspontjuk szerint maguk is meggyőződött nacionalszocialisták. Ellenzéki maguktartását tisztán vallási, egyházi, lelki szempontok irányítják. És ezek a szempontok nem elvont és terméketlen, csak-elméleti és csak-teológiai kérdésföltevésekből álltak elő. Egyszerűen az eleven és meg nem vesztegethető keresztyén öntudat termékei.

Nem is elméleti, hanem teljesen gyakorlati vonatkozású ügyek indították el magát az egész válságot. Közvetlen kiindulópontja a provinciális szétszakadozottságban élt német evangélikus egyház egy-ségesítése volt s evvel kapcsolatban az új egységes egyházalkotmány formája és rendszere. Nem igen volt olyan, egyházát szerető német protestáns, aki ennek az egységesítésnek rég óhajtott megvalósítását örömmel ne várta volna. És az új egyházalkotmány központosított formája és püspöki rendszere is még a politikai fordulat előtt határo-zott óhaja volt a többségnek. Ami azonban heves ellenhatást hívott ki: az az egységesítés és az új alkotmány megvalósításának módja és indokolása volt. A mohó sietség, amellyel ezt az egységesítést végre akarták és akarják hajtani, sem az egyházi élet természetes konzervativizmusával, sem a századok óta külön fejlődött tartományi egyházak erőteljes egyéni színeivel és egymástól eltérő szükségleteivel

nem számolt. Másfél év múltán ma már az a helyzet, hogy a tartományi egyházak különállásának utolsó maradványa is megszűnőben van, — amit természetesen csak a legnagyobb erőszakolással, az organikus átfejlődés tökéletes mechanizálásával és a világi politika módszereinek az egyházba való átplántálásával lehet — már amennyiben lehet — elérni. Teljesen ugyanez az eset a püspökségek felállításával is. Itt egyszerűen a „Führerprinzip“-et másolták: a világi, politikai tekintéllyel vitetett át az egyházba, nem pedig az evangélikus egyházi élet benső, mély, vallásos indítékaiból nőtt ki az új hivatal. Csak látszólag van itt szó katolikus párhuzamokról. Komoly katolikusok, mint Delattre atya is, nem triumfálnak efölött. Tisztán látják, hogy a római katolikus vallásnak és egyháznak a lényegéből és a szelleméből szervesen nő ki a szigorú szervezeti egység, a püspöki rendszer és a hierarchikus tekintély — amíg mindez itt az evangélikus egyházra kívülről, a harmadik birodalom nagy világtörténeti „Stunde“-jének parancsszavára, lényegében világi és nem spirituális indokolással húzzatik rá.

Tehát már ezeknél a gyakorlati kiindulópontjainál a válságnak egyetemes keresztyén érdek forog veszélyben: az egyház lelki önjogúságának és szervezeti, kormányzati függetlenségének érdeke. A katolicizmus a maga módján másfél évezrede óta vívja ez érdek védelmében meg-megújuló nagy harcait. A kálvinizmus, a maga egyéni stílusában szintén nagy történelmi érdemeket szerzett ez érdek védelmében. Az óriási többségében lutheránus német protestantizmus ellenben a történet folyamán most először kénytelen harcolni ez egyetemes keresztyén jóért. Megérdemli, hogy minden komoly keresztyén ember a szeretetnek és a tiszteletnek ugyanazzal a figyelmével kíséresse vívódásait, amellyel Delattre atya.

Még nyilvánvalóbb azonban az egyetemes keresztyén érdek kockán forgása, mikor azt az eszmevilágot nézzük, amely ma a német protestánsok uralmon lévő egyházi és egyházpolitikai pártját, az ú. n. Deutsche Christen „hitmozgalmát“ (Glaubensbewegung) hatalmába ejtette. Erről az eszmevilágról ugyanis minden ideáлизmusának és a vele kapcsolódó minden nemes vallásos és hazafias érzésnek legteljesebb méltánylása mellett sem mondhatjuk el, hogy az a kijelentési alapon álló, tehát a szó igaz és teljes értelmében „pozitív“ keresztyénség akár katolikus, akár protestáns koncepciójának megfelelne vagy azzal megnyugtató módon összeférkőztethető volna. Amikor „artgemäss“ keresztyénséget követel; amikor az egyház legfőbb, sőt mondhatni egyetlen föladatát a nép és a nemzet közvetlen szolgálatában látja; amikor a keresztyén igehirdetéstől a germán faji önérzet lelki alátámasztását követeli és a germán faji erények kifejtését várja: akkor valójában Krisztus és az ő Egyháza fölé állít egy magasabb mértéket, az abszolútumot akarja a relativum szolgálatába kényszeríteni. Hogy pedig ebből mi következik, az már a múlt év ősze óta nyilvánvaló, mert már akkor megmutatkozott, hogy a Deutsche Christen konzervatívabb ága — amely megelégszik a nemzeti, népi és faji ideológia erős és folytonos hangoztatásával, de az egyház bibliai és hitvallási alapjaihoz nem nyúl (legalább is tudatosan)

— képtelen visszaszorítani a mozgalom radikális szárnyát, amely a faji gondolat mindenhatóságától vezettetve az ószövetséget elveti, egyenesen germán „hósi” Krisztust követel, s a megfeszített Megváltó, a helyettes elégtételt szenvedő Istenember alakját zsidó babonáságnak, tehát a „nordisch” lélekhez és jellemhez méltatlannak tartja. És ennek a radikális balszárnyak az emberei bent vannak és tömeghangulatot csinálnak magában az egyházban. Nem egy egyházi vezetőember, különösen az egyház nemlelkészi, főképp jogász-funkcionáriusai közül nyíltan rokonszenvez velük. Pedig nagyon is elmosódó és bármely pillanatban átléphető az a határ, amely ezt a radikális Deutsche Christen-szellemet még eddig elválasztja a kifejezetten pogány germán vallási propagandától, amely ugyan megint 5—6 féle ágra szakad, de a legfőbb célkitűzése mégis csak egységes: — ahogyan Matilde Ludendorff kifejezte — „Erlösung von Jesus Christus!” Az átmenetet megkönnyíti, hogy az újgermán vallásosság egyes hirdetői hajlandók bizonyos jelentőséget tulajdonítani a maguk koncepciójában a Krisztuseszmének (a személynek, kinek történeti létezését is kétségbevonják, nem!) és a hagyományos keresztyén szimbolikának. És a Deutsche Christen balszárnyán is, meg a germán neopaganizmus egyes szószólói között is egyforma népszerűségnek örvend az a leplezetlenül hangoztatott ideál, amelynek állampolitikai oldalról is megvannak a maga nyílt és határozott hívei: az egységes „Deutschkirche”, amelybe a német nép minden egyes tagjának bele kell majd valamikor tartoznia és amely nem lesz többé sem katolikus, sem protestáns, sőt még keresztyén is csak annyiban lesz, amennyiben keresztyén mivolta a németiséggel összefér (természetes, hogy ez összeférés fokát ahány irány, annyiféleképpen határozza meg — a teljes negációtól az ókor vallási szinkretizmusára emlékeztető egyeztetés megannyi kísérletéig!).

Amint tehát látjuk, itt, az egyházi harc eszmei háttérénel sem csak protestáns vallási és csak evangélikus egyházi érdekek forognak szóban. Itt egyszerűen arról van szó, hogy Krisztusból és a keresztyénségből több maradjon-e meg a puszta nevénel és emlékénel. Innen van a bibliához és a hitvalláshoz hű „Bekenntnisfront”-nak minden mártíriumot vállaló elszánt küzdelme — melyről mondani sem kell, hogy kizárólag szellemi és erkölcsi fegyverekkel vívatik — az uralmon lévő többségi párt s az attól hordozott egyházi kormány ellen. És itt a végső magyarázata annak, hogy ez a küzdelem katolikus egyházi részről is nyílt rokonszenvenvel és benső megértéssel találkozik. Hiszen a katolikus egyház és a harmadik birodalom közt létrejött konkordátum egyáltalában nem oldotta és nem is oldhatta fel mindazokat a feszültségeket, amelyek egyfelől a katolikus keresztyén gondolat, másfelől a totális állameszme s az azt hordozó faji misztika között fennállanak. Hitler Németországában a katolikus egyháznak is megvannak a maga súlyos nehézségei. Az ifjúság keresztyén és egyházi befolyásolásának a katolikus egyház számára époly hatalmas gátja a „Hitlerjugend” egységes szervezése és irányítása, mint a protestáns egyház számára. És a teljes Szentírás igazsága és tekintélye elleni támadások — mint Faulhaber bíborosnak nagyszerű

hitvalló beszédei mutatják — Rómát épúgy legmélyebb életerében érintik és épúgy a közös keresztyén értékeket kidomborító védekezésre készítetik, mint Wittenberget.

A protestáns védekezés két fő módja, illetőleg szerve: a „Pfar-rernotbund“, egy volt tengeralattjáró tisztnek, a rettenthetetlen Niemöller Márton berlin-dahlemi lelkésznek vezetése alatt, és a különböző „Bekenntnissynode“-k, amelyeken a bibliához és a hitvalláshoz százszázalékig híu lelkészeknek és egyháztagoknak együttes keresztyén akaratnyilvánítása jut kifejezésre. Ezeken hitvalló lutheránusok és hitvalló reformátusok már rég megalkották a közös veszély ellen a közös frontot, a világhírű Barth Károly bonni egyetemi tanárnak teológiai vezetése alatt. Az egyházi kormány egyre növekvő kíméletlenséggel lép föl velük szemben, sajnos, az állami hatóságok és a nacionálszocialista párt segítségét is egyre kiadósabban véve igénybe. Lelkészek állásvesztése, sőt bebörtönzése és brutalizálása — testi bántalmazásokkal is — egyházközségek szabadságának elkobzása és más hasonló diktatórikus jelenségek napirenden vannak. De aki az ilyen mozgalmak természetét a történelemből ismeri, az előre látja, hogy a legnagyobb nyomás sem fog eredményezni egyebet, mint egyházszakadást s ebből egy szabad, önálló, új egyház megszületését, amely tulajdonképpen már a májusvégi nemzeti Bekenntnissynode óta készen is van s idő kérdése csupán, mikor fog formálisan is külön megalakulni. Minden bizonnyal rögtön, mihelyt a többségi párt és az egyházi pártkormány részéről gyakorolt adminisztratív nyomás és terrorisztikus tömegpropaganda akár belső, akár külső okokból enyhülni fog.

Ha valami, hát akkor katolikus és protestáns hitvalló keresztyének együttes szenvedése és Krisztus melletti együttes bizonyágtétele fogja megakadályozhatni azt, hogy az elpaganizálódó Németországból egy, Delattre atya szerint még az elbolsevizálódott Oroszországnál is félelmesebb veszedelem szülessék meg Európa számára. Mert pusztán a politikai éleslátás és önmérséklet — amelynek a most már korlátlan hatalmú Führer más vonatkozásban nem egy letagadhatatlan jelét adta — egymaga aligha lesz képes ezt a veszélyt feltartóztatni.

A fenti soraink megírása óta e cikk nyomdába adásáig eltelt másfél hónap alatt a távolabbi szemlélő számára semmi olyan jelenség nem mutatkozott, amiből az előbbieken vázolt helyzet alapos és közeli megváltozására lehetne következtetést vonni. A cikkünk elején említett egyetemes tilalmat ugyan azóta enyhítették, illetőleg csak egyes egyháztartományok területére korlátozták, de ez nem azt jelenti, mintha maga a feszültség akár enyhült, akár csak az egyház egyes pontjaira korlátozódott volna. Még csak most bontakoznak ki teljes jelentőségükben az augusztus 9-i „nemzeti zsinatnak“ — a hivatalos egyházkormány birodalmi zsinatának — következményei. Ez a zsinat — amelyen a birodalmi püspöki kormány a többséget csak nyilvánvaló alkotmánycsinnyel tudta magának biztosítani — újabb törvényeket hozott a szigorúan centralisztikus egyházkormány és a monarchikus birodalmi püspökség megerősítésére, egyszersmind pe-

dig a lelkészek számára új esküformát rendelt, amellyel az egyház minden egyes lelkészét fel kell esketni az államfő hűségére, az egyházi főkormány iránti engedelmességre és végül (!) a saját lelkészi hivataluk buzgó ellátására. A hitvalló ellenzékhez tartozó lelkészek kereken megtagadták az eskü letételét, kijelentve, hogy egy, az állam részéről megkövetelt állampolgári és közhivatalnoki hűségesküt bár-mikor a legnagyobb készséggel letesznek, de az egyházi kormánynak nem ismerik el azt a jogát, hogy már felszentelt, tehát már felszentelési esküt is tett lelkészekből újabb, és pedig túlnyomólag politikai célzatú esküt követeljen. Egyes jelek azt mutatják, hogy ez az erélyes tiltakozás sikerre vezet s a birodalmi egyházkormány a nagy felzúdulást keltett esküszöveget — amelyben a Jézus Krisztus, illetőleg a Szentháromság neve meg sem említettik! — hallgatólag el fogja ejteni. Más téren és más kérdések kapcsán azonban az erőszak politikája tovább folyik. Amíg az állásuktól megfosztott ellenzéki lelkészek száma már az ezer körül jár, a birodalmi püspök nagy fénnel iktattatja be magát hivatalába — jellemzőleg egy teljes esztendővel a megválasztása után. De a beiktatásról hiányoztak Hannover, Württemberg és Bajorország püspökei, Marahrens, Wurm és Meiser, akik noha a politikában szívvel-lélekkel hívei a harmadik birodalomnak, az egyházi diktatúra tetteiért és szelleméért nem kívánták a felelősséget tovább viselni és nyíltan a hitvalló ellenzékhez csatlakoztak, az egyháztagok óriási többségével a hátuk mögött. A birodalmi püspök kormánya a legdurvább fellépéstől sem riadt vissza velük szemben, de ezzel csak azt érte el, hogy ez a három egyháztartomány most már egészében megtagadta az engedelmisséget iránta — tehát a lényegileg már addig is megvolt egyházszakadás ezen a ponton közel van ahhoz, hogy jogilag is megszülessék.

A protestáns és görögkeleti keresztyénség nagy gyakorlati egységmozgalmának (az 1925-ben megindult és „Life and Work“ néven is ismeretes ú. n. stockholmi mozgalomnak) „ökumenikus tanácsa“ a dániai Fanö-ben tartott ülésén (augusztus 26—30) kötelességének tartotta, hogy az egyetemes keresztyén értékek megóvása érdekében formailag nagyon finom és mértéktartó, de lényegileg igen határozott tiltakozást emeljen a németországi egyházi diktatúra ellen s rokonszenvét nyilvánítsa az Evangélium és az Egyház szabadságát védő hitvalló kisebbség iránt. Természetesen a tanács jelenlévő német tagjai — a hivatalos egyházkormány képviselőiben — azonnal és érthető élességgel visszautasították ezt a szerintük illetéktelen beavatkozást egyházuk belügyeibe; de megnyugtató cáfolat helyett egyszerűen csak a pusztá tagadására szorítkoztak mindannak, amivel az ökumenikus tanács tiltakozása a tények alapos és megfontolt ismeretében a birodalmi egyház kormányát megvádolta (önkényuralom, az igehirdetés szabadságának korlátozása stb.). Mondani sem kell, hogy ez az erélyeshangú, de teljesen csak általánosságban mozgó német replika, mely kimerül az egyszerű, de annál fölényesebbhangú visszautasításban, egyáltalán nem alkalmas arra, hogy megnyugtassa a keresztyén világ közvéleményét, amely megnyugvás előidézésére — ha mással nem, legalább a hivatalos álláspontnak nyugodt, részletes

és tényekkel is megvilágított kifejtésével — ez lett volna a legelső jó alkalom, amióta ez az áldatlan harc folyik.

Hogy ettől a hivatalos állásponttól, vagy legalábbis annak jelenlegi képviselőitől, a birodalmi püspöktől és kormányától az egyetemes keresztyén értékeket minden, az apostoli hitvallást komolyan vevő keresztyén ember — akinek tehát a vallási gondolkozása nemcsak politikai és faji síkban mozog — méltán félti, arra bizonyosság sok egyéb mellett az a beszéd is, amelyet Kube, Brandenburg tartomány Oberpräsidentje, előkelő kormányhivatalnok, aki egyúttal a birodalmi püspök zsinatának is tagja, a Kurmark Hitler-ifjainak összejövetelén mondott (szeptember 19) s amelynek különösen a következő mondatai protestáns és katolikus körökben egyaránt mély megdöbbenést keltettek:

„Gondunk lesz rá, hogy Németország ifjúsága ne felekezeti szellemben nevelődjék. A német ifjúság hite csak a Németországba vetett hit lehet. Mert az erkölcsiség forrása, német ifjaim, a vérben van, nem pedig a dresszúrában, kivált hogyha ez a dresszúra Elő-ázsiaiából ered. Azért ma is, a felekezeti izgatás közepett, jegyezzétek meg magatoknak: Isten azt akarja, hogy a német ifjú ezen a földön Németországban és annak halhatatlanságában higgyen. Mi pedig, német ifjak, ki fogjuk számotokra erőszakolni a jogot ehhez a hithez — és akkor majd elkövetkezik az a hitleri Németország, amelyben nem lesz többé reakció és felekezeti civakodás. Hitler Adolf tegnap és ma és mindörökké: Siegheil!“

Hívó és hitvalló katolikusoknak és protestánsoknak erre természetesen nem lehet más feleletük, mint az, hogy: a Szentírás tanúságtétele szerint (a Héberrekhez írt levél 13. részének 8. versében) nem Hitler Adolf, hanem Jézus Krisztus marad „tegnap és ma és mindörökké“ ugyanaz.

RÉVÉSZ IMRE